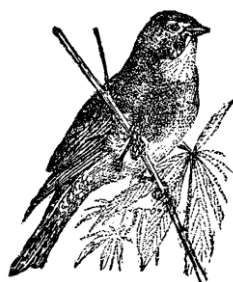

IRODALOM

Kilian, Matthias (2006): Die Europäisierung des Hochschulraumes, *JuristenZeitung*, 61, 5, 209–217.
 Baldus, Christian – Finkenauer, Th. – Rűfner, Th. (Hrsg.) (2008): *Juristenausbildung in Europa zwischen Tradition und Reform*. Mohr Siebeck, Tűbingen
 Rűthers, Bernd (2005): Die Neuen Herren – Rechtsdogmatik und Rechtspolitik unter dem Einfluss des Richterrechts. *Zeitschrift für Rechtsphilosophie*.

Taffertshofer, Birgit (2008): „Mehr Flexibilität bei den Löhnen für Wissenschaftler“. Der neue Präsident der Alexander-von-Humboldt-Stiftung, Helmut Schwarz, über den internationalen Wettbewerb und die besten Forscher und Stipendiaten. *Sűddeutsche Zeitung*, 21. 01. 2008. 17, S. 18.

Gruss, Peter (2008): Ein hoher, aber schmaler Leuchtturm. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 22. 01. 2008.

ÉSZREVÉTELEK ÉS JAVASLATOK AZ AKADÉMIA SZERVEZETÉNEK ÉS MűKÖDÉSÉNEK REFORMJÁVAL KAPCSOLATBAN¹

Szentés Tamás

az MTA rendes tagja
 tamas.szentés@uni-corvinus.hu

A Magyar Tudományos Akadémia nemzetünk egyik legjelentősebb kulturális öröksége, a 19. századi reformkor egyik legnagyobb alkotása. Közel két évszázados fennállása alatt nemcsak átvészelte a legkülönfélébb politikai rezsimek, sőt idegen hatalmak uralmát, hanem mindvégig megőrizte tekintélyét és viszonylagos függetlenségét is, és minden más közintézménynél jobban ellenállt a felűlről és kívűlről jövő beavatkozásokkal szemben, miközben tagjai kimutatható (ha pontosan nem is mérhető) jelentős hozzájárulással gyarapították az ország gazdaságát, kultúráját és nemzetközi tekintélyét. Nem véletlen, hogy a közvélemény-kutatások szerint ma is a legnagyobb tekintélynek örvendő intézmény hazánkban. És bizonyára az sem véletlen, hogy az Országgyűlés az MTA

elnökének legutóbbi beszámolóját egyhangúlag, a megjelent 309 parlamenti képviselő „igen” szavazatával, tartózkodás és ellenszavazat nélkül fogadta el, hogy valamennyi párt kitűnőnek értékelte az MTA munkáját, és a vezérszónokok hangsúlyozták az Akadémia tudományos állásfoglalásainak és javaslatainak fontosságát az ország számára.

Mindezek ellenére az MTA-t, annak intézményeit, szervezetét, működését és megválasztott tagjait az elműlt másfél évtizedben több kritika, megalapozatlan és indokolatlan támadás is érte a nyilvánosság előtt. Ezek nagyrészt tájékozatlanságból (olykor persze rosszindulatból és személyes indulatokból is) táplálkoztak, de némi indítékot letek az érvényben lévő akadémiai törvénynek és alapszabálynak néhány módosításra, kiegészítésre vagy pontosításra szoruló és ezért vitákat kiváltó pontjai által is. Éppen ezért, és mert a médiában közzétett támadások (bármennyire is alaptalanok és könnyen cáfolhatók,² mindazonáltal) megtévesztő és

¹ A cikk annak a szövegtervezetnek az alapján készűlt, amelyet a IX. osztály megbízásából Szentés Tamás akadémikus, volt osztályelnök terjesztett az áprilisi osztályűlés elé, és amelyet – miután annak összes fontosabb megállapításaival az osztály egyetértett – a Bayer József osztályelnök-helyettes vezetésével megbízott szerkesztőbizottság, Csaba László és Hamza Gábor akadémikusok közreműködésével egyes pontjaiban kiegészített, illetve módosított.

² Még válaszra sem méltóak az olyan megjegyzések, amelyek szerint Akadémiánk valamiféle „feudális reliktum” vagy éppen „szocialista örökség”. Hiszen

félrevezető hatásúak lehetnek a közvélemény számára és a politikai döntéshozók körében is, szükségét érezzük annak, hogy állást foglaljunk az Akadémia reformjával, az akadémiai törvény és alapszabály módosításával kapcsolatos alapvető kérdésekben. Mégpedig úgy, hogy figyelembe vesszük Akadémiánk megalapításának eredeti célját, gazdag múltját és működésének az ország életében betöltött szerepét, valamint tagjainak tevékenységét és tudományos eredményességét is, nem utolsósorban pedig az ország és tudósai előtt álló mai feladatokat és kihívásokat is.

(1) *Akadémiánk intézményi státusza, felelőssége, kötelezettségei és jogai*

A Magyar Tudományos Akadémiát, hazánk 19. századi reformkorának egyik legjelentősebb intézményét alapítói, Széchenyi István kezdeményezésére, azzal a céllal hozták létre, hogy gondozója és ápolója legyen a hazai tudományok és a magyar nyelv fejlődésének. Amint azt az 1923-ban hozott törvény is megszögezte: „a Magyar Tudományos Akadémia – eltérően a többi európai hasonló intézettől – nem állami, nem fejedelmi, hanem nemzeti alapítás.” Az 1989-ben elfogadott új alapszabály is ezt erősítette meg: „Az Akadémia történetéből következően és funkciójánál fogva az egész nemzet, nem pedig egy adott kormányzat intézménye.” Az Akadémia korábbi alapszabályai rendre megállapí-

kötödött, hogy hasonló intézmények a világ számos országában, köztük a legfejlettebb országokban is működnek, és nagy megbecsülést élveznek. Nem kevésbé vall nagyfokú tudatlanságra az akadémiai intézetekben folyó elméleti alapkutatásokat kifogásoló és megszüntetésüket sürgető olyan kijelentés is, amely szerint „az MTA-nak azon területeit, amelyek nem szolgálják közvetlenül a versenyképességet, a földdel kell egyenlővé tenni”. Közismert tény ugyanis, hogy korunk legjelentősebb technikai és technológiai, valamint gyó-

tották, hogy az MTA feladata az egész magyar tudományos életnek az elvi irányítása és a kutatómunka fő irányainak összehangolása, a tudományok alkotó műveléséről való gondoskodás, továbbá a tudományos kutatások szabadsága és a tudományos közélet tisztasága és demokratizmusa fölötti őrködés. Az 1989-ben megfogalmazott új alapszabály bevezetője utalt arra, hogy erősíteni kell az Akadémia érdekképviseleti, önkormányzati és köztisztviselési jellegét, felépítésének és működésének demokratizmusát. (Kónya, 1994) A még ma is érvényben lévő, 1994. évi XL. törvény szerint: „A Magyar Tudományos Akadémia önkormányzati elven alapuló, jogi személyként működő köztisztviselés. Köztisztviselésként a tudomány művelésével, támogatásával és képviseletével kapcsolatos közfeladatokat lát el.”

Mindebből, vagyis az alapítók eredeti szándékából és az Akadémia eddigi történelméből, alapszabályaiából és a vonatkozó törvényes rendelkezésekből is következik, hogy a Magyar Tudományos Akadémia mint **autonóm nemzeti intézményként működő köztisztviselés ex definitione** több olyan közfeladatot lát el, amelyekért az egész országnak, vagyis az azt képviselő Országgyűlésnek tartozik felelősséggel (nem pedig az egyes kormányzatoknak vagy minisztériumoknak). Ezek a **közfeladatok, illetve kötelezettségek és a velük együtt járó jogok** – megítélésünk

gyászati és egyéb eredményei éppenséggel az elméleti alapkutatásokból származnak, és ma már nemcsak a kormányok, hanem a világcégek is hatalmas összegeket áldoznak ez utóbbiakra. Az olyan megjegyzés pedig, amely azt állítja, hogy „a magyar tudománynak nincs kiemelkedő nemzetközi tekintély”, illetve „hazánk jelenleg a tudományos és a művészeti élet perifériáján tanyázik”, már azokat a külföldi neves tudósokat is elképesztene, akik örömmel vesznek részt a rendszeresen Budapesten rendezett World Science Forumon.

szerint és az eddigi törvényi szabályozások, illetve alapszabályok vagy tervezetek figyelembevételével – a következők:

- Előmozdítani, serkenteni és támogatni a tudományok hazai művelését és eredményeinek az oktatásban és a gyakorlatban való felhasználását, valamint a tudományos könyv- és folyóirat-kiadást.
- Irányítani és fejleszteni a magyar tudományos közéletet, őrködni annak tisztaságán, etikusságán és demokratizmusán, a tudományos kutatás és véleménynyilvánítás szabadságán.
- Rendszeresen értékelni a hazai tudomány eredményeit a tudomány nemzetközi fejlődésének tükrében, és lebonyolítani a meghatározott követelmények következetes érvényesítésével a tudományos minősítési eljárásokat.
- Közreműködni, és kezdeményezően lépni fel a hazai tudománypolitika alakításában, együttműködve a mindenkori kormányzat illetékes vezető tisztségviselőivel, ill. bizottságaival a vonatkozó témakörökben, beleértve a tudományos kutatások pénzügyi támogatásával és általában a kutatási és fejlesztési kapacitások fejlesztésével, valamint a tudományos életpálya vonzó feltételeinek kialakításával kapcsolatos kérdéseket.
- Képviseelni és védeni a tudományok hazai művelőinek, elsősorban az Akadémia tagjainak és doktorainak, valamint a kutatóintézetekben és egyetemi kutatócsoportokban dolgozó munkatársaknak, de általában minden, tudományos munkát végző kollegának is a szakmai tevékenységükkel és annak anyagi és erkölcsi megbecsülésével kapcsolatos érdekeit.
- Támogatni a határainkon kívül élő és ott tevékenykedő magyar kutatók tudományos tevékenységét.

- Ápolni és a tudományos terminológia terén fejleszteni a magyar nyelvet és nyelvi kultúrát.
- Az ország, illetve a nemzet életében és fejlődésében felvetődő fontos kérdésekben – különösen a törvényhozói, végrehajtói vagy bírói hatalom képviselőinek felkérésére, de anélkül is – szakmai véleményt, állásfoglalást fogalmazni meg, illetve tanácsot adni, vagyis a „nemzet tanácsadójának” funkcióját betölteni.
- Irányítani, fejleszteni saját kutatóintézeti hálózatát és az annak keretei között folyó tudományos munkát, gondoskodva annak összehangolásáról és az akadémiai intézetek és az egyetemek közötti együttműködésről.
- Közreműködni a felsőoktatási intézményekkel kötött megállapodások alapján az oktatás, különösen a doktorképzés fejlesztésében, színvonalának javításában és az egyetemeken folyó kutatások irányításában.
- Ápolni és fejleszteni a nemzetközi tudományos kapcsolatokat a hazai és a külföldi kutatók, illetve intézmények között, és képviselni a magyar tudományt a nemzetközi tudományos fórumokon.

E feladatainak megfelelő ellátása céljából az Akadémia saját maga alakíthatja belső szervezetét, annak osztály- és bizottsági struktúráját; saját kutatóintézeteket és más akadémiai intézményeket létesíthet, illetve tarthat fenn; együttműködési megállapodásokat köthet hazai és külföldi, illetve nemzetközi tudományos intézményekkel és társaságokkal; támogatást nyújthat tudományos kutatásokhoz, programokhoz, és pályázatokat írhat ki; díjakat, kitüntetések adhat tudományos eredmények elismeréseként. Mindezek mellett és magától értetődően maga határozza meg a törvényileg szabályozott létszámkeretek és a tudományos teljesítmény-

re, elismert érdemekre vonatkozó szigorú követelmények figyelembevételével az akadémikus tagok megválasztásával kapcsolatos eljárást, valamint annak a tudományos minősítési eljárásnak a szabályait is, amely az „MTA doktora” cím adományozására vonatkozik.

A fentiekben felsorolt közfeladatoknak a teljesítésében az Akadémia mint **autonóm köztestület önálló jogi személyként** és közhasznú (nonprofit) szervezetként, illetve intézményként az **önkormányzati elvek szerint működik**, saját vagyonnal és költségvetéssel. Közfadatainak ellátásához – saját bevételein kívül – **állami támogatást kap**, amelynek nagyságát a *központi költségvetésben önálló fejezetként az Országgyűlés hagyja jóvá*.

Megjegyzendő, hogy vannak, akik (bár nem támadó szándékkal, hanem inkább a reform érdekében) a Magyar Tudományos Akadémiát egyik-másik nyugati akadémiahoz hasonló, jelenlegi tevékenységének és hatáskörének nagyobb részétől, köztestületi tagságától, intézeteitől, sőt osztályaitól és bizottságaitól, valamint akadémiai doktoraitól is megfosztott testületté kívánják átalakítani. Vagyis a többnyire idős, tekintélyes akadémikusok afféle előkelő „klubjává” változtatnák át, amely nem foglalkozik országos, nemzeti ügyekkel, tudománypolitikával és kutatásszervezéssel, és nem játszik szerepet sem a tudományos minősítésben, sem a tudósutánpótlás nevelésében.

Egy ilyen javaslat azonban nemcsak azért utasítandó el, mert egyszerűen másolni kívánja az eltérő történelmi körülmények és mai viszonyok figyelmen kívül hagyása mellett, vagyis némiképp szolgáló módon más országok mintáját, ami igencsak ellentétben áll Zrínyi Miklós híres mondatával, hogy ti. „egyetlen nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”. A szóban forgó javaslat ezen túlmenő-

en azért is elvetendő, mert az MTA – miként arra a fentiekben hivatkoztunk is – már megalakulásakor is, vagyis neves létrehozója és első vezetői szándéka szerint is nemzeti feladatok ellátására volt hivatott, és eddigi történelme során az ajánlott nyugati példák-tól eltérően nagyobb feladatkört és hatáskört vállalt, és töltött is be. A legutóbbi évtizedekben, különösen a rendszerváltást követő reformok óta és az érvényben lévő akadémiai törvénynek megfelelően az egész magyar tudományos élet gondozójaként, a „nemzet tanácsadójaként” és a tudományos tevékenységet folytatók igen széles közösségének érdekképviselőjeként is országos, illetve nemzeti funkciókat lát el, vagyis voltaképpen egy társadalmilag jelentősebb, felelősebb és fejlettebb intézménynek minősíthető, mint sok más külföldi társa.

(2) Az Akadémia mint köztestület szervezete és működése

A Magyar Tudományos Akadémia – megalapítása céljának megfelelően és fejlődéstörténete során, különösen pedig a rendszerváltást követő reformja eredményeként – ma olyan „tudós társaság” köztestületként működik, amely akadémikus tagjain kívül az időről időre megválasztott doktorképviselőket és más köztestületi tagokat, valamint a szervezethez tartozó osztályok tudományos bizottságaiban közreműködő egyetemi és kutatóintézeti munkatársakat is magában foglalja, vagyis széles hálózatával a tudományos tevékenységet folytató értelmiségiek hatalmas közösségét öleli fel. Ezáltal nemcsak igen jelentős, a politikai pártoktól és azok mindennapos csatározásaitól független társadalmi erőt képvisel, hanem annak a szellemi tőkének a rendkívüli koncentrációját is megtestesíti, amely általában is, de hazánk eseté-

ben különösen, a társadalmi fejlődés legfőbb meghatározója. Akadémiánk szervezeti felépítése és működése ily módon – sok más külföldi akadémiaétól eltérően – lehetőséget teremt a hazai szellemi tőke célirányos mobilizálására és hatékony felhasználására, valamint, és nem utolsósorban a tudományos közéletnek is a demokratizálására. Következésképpen ezt a szervezeti és működési rendszert nem szabad – más országok „mintáinak” másolása jegyében – feláldozni, hanem azt hazánk és nemzetünk érdekében meg kell őrizni, és inkább tovább kell fejleszteni, mind a hatékonyság javítása, mind pedig a demokratizálódás fokozása irányában.³

Az MTA jelenlegi szervezeti és működési rendjét egyesek arra való hivatkozással kifogásolják, hogy az a „szocialista” rendszer öröksége. Aligha vitatható, hogy e szervezetnek és működésének néhány eleme az 1949 utáni, ún. „szocialista” rendszer időszakában és hatása alatt alakult ki, és hogy a „rendszerváltás” ténye (bárhogyan értelmezzük is azt) szükségessé tett az Akadémia működésében is *reformokat*, sőt, mélyreható változásokat.

Egy ilyen intézmény esetében azonban semmi nem indokolhatja azt, hogy sorsának belső megújulásának vagy akárcsak finanszírozásának ügye a gazdasági rendszerekhez és politikai rezsimhez fűződő ideológiáknak, még kevésbé a napjainkban folyó pártpolitikai csatáknak és a mindenkori kormányt

támadó vagy védelmező érveléseknek (vagy éppen az állami költségvetés átmenetileg súlyos problémájának) az összefüggésében kerüljön napirendre. Az MTA – miként a múltban, úgy a jelenben is, és a jövőben még inkább – képes a szükséges reformokat saját maga, külső beavatkozások nélkül megvalósítani.

Az Akadémia szervezeti felépítésében és működésében egyébként nemcsak 1949 után, hanem már korábban is történtek jelentős változások, mint ahogy lényeges reformra került sor a rendszerváltást követően is. Vagyis Akadémiánk korántsem „betonozta be magát” valamilyen *status quo*-ba! Ezzel vádolni éppúgy megalapozatlan, mint azt követelni korszerűsítés címén, hogy alakuljon vissza olyanná, mint 1949 előtt volt, vagy olyanná, mint egyes nyugati, illetve amerikai akadémiaiák.

Az 1949 után, vagyis a „szocializmus” idején (kétségtől szovjet mintára, parancsra vagy önként vállalt politikai döntés nyomán) történt szervezeti változás az MTA olyan *szerkezetét és osztálystruktúráját* hozta létre, amelyben helyet, sőt a humán, illetve társadalomtudományokéhoz képest nagyobb súlyt is kaptak a természettudományok képviselő osztályok. Erre minden bizonnyal ideológiai vagy éppen katonai megfontolásból került sor, tekintettel az anyagi termelés prioritását hirdető nézetekre, illetve a haditechnika fejlesztésének igényeire, és mindkét szempontból a természettudományoknak tulajdonított nagyobb jelentőségre. Ezáltal viszont az MTA – eltérően a második világháború előtti szerkezetétől, amikor is elsősorban a humán tudományok tartoztak hozzá, és eltérően az olyan országok gyakorlatától is, amelyekben külön akadémiaja van a humán és külön a természettudományoknak

³ Az 1990-ben elfogadott új alapszabályhoz fűzött közgyűlési nyilatkozat szerint az Akadémia „kibővíti belső demokratizmusát. Ennek keretében az Akadémia az egész magyar tudományos közösség képviselőjét megtestesíteni hivatott akadémiai tudományos bizottsági hálózatot választás és delegálás elvei alapján újjá alakítja”. Az új alapszabály bevezetője utal arra, hogy erősíteni kell az Akadémia érdekképviselői, önkormányzati és köztestületi jellegét, felépítésének és működésének demokratizmusát.

– voltaképpen az *összes tudományterületet átfogó intézmény* vált. Minthogy a mai világban már egyre inkább elmosódnak a határok a természettudományok, a biológiai és orvostudományok, valamint a humán és társadalomtudományok között, ebből a szempontból nézve az MTA mai szerkezete nemcsak *korszerűbb*, de az interdiszciplináris kutatások tekintetében sokkalta kedvezőbb is.

Más kérdés, amelyet nagyon is indokolt és aktuális széles körben megvitatni, az, hogy milyen változásokra lenne szükség a kialakult szerkezeten belül, illetve az osztályok száma és tudományterületi elhatárolása, valamint az osztályok és bizottságaik viszonya tekintetében.

(a) A meglévő **osztálystruktúra** problémája a sokat vitatott kérdések egyike, és aktualitása egyre inkább nő. Akadémiánk jelenlegi osztályszerkezete ugyanis több szempontból is kifogásolható.

Egyfelől túlságosan is tagolt, fragmentált, szétaprózott, ami akadályozhatja a mindinkább kívánatos, sőt szükséges inter- és multidiszciplináris szemlélet érvényesülését.

Másfelől viszont túl „szűk” és merev, ami megnehezíti az akadémikus tagokkal még nem képviselt, különösen pedig az újabb, illetve újonnan kibontakozó tudományos szakterületek jeles képviselőinek taggá választhatóságát, egyenlő esélyeinek biztosítását. Vagyis nem segíti elő, sőt, talán akadályozza is az új, köztük olyan gyorsan felfejlődő diszciplinák és interdiszciplináris szakterületek akadémiai intézményesülését és megfelelő képviseletét, mint például az informatika és a környezettudomány, vagy éppen az új és széles értelemben vett „fejlődéstan”, a globalizáció és regionális integráció, a „fenntartható” nemzeti és globális fejlődés stb.

Az is nyilvánvaló, hogy van különbség az egyes osztályok között diszciplináris összetételük „heterogenitása” mértékében, ami egyik-másik osztály kettéosztását vagy éppen mások összevonását indokolhatná – azon túlmenően is, hogy mennyire „arányos” a (meglehetősen mereven és ma már anakronisztikusan elválasztott) három nagy tudományterület tekintetében a jelenlegi osztályszerkezet.

Kétségtelen, hogy (mint minden struktúra) az MTA jelenlegi osztálystruktúrája is hajlamos önmagát – bővített módon – reprodukálni. Ez az arányok további romlását okozhatja, és akadályozhatja új tudományos szakterületek akadémikus tagokkal való képviselethez jutását is, legalábbis annyiban, amennyiben a tagválasztási kvóták elosztása teljes egészében a meglévő osztálystruktúra alapján történik.

Az osztálystruktúra korszerűsítése azt kívánná, hogy az igazodjék a diszciplinák valamely tudományos kritériumok alapján készült nomenklatúrájához, amelyben már helyet kaptak az újonnan kifejlődő tudományos szakterületek, illetve diszciplinák is, beleértve azok interdiszciplináris változatait is, vagy legalábbis harmonizálódjék a nemzetközileg kialakult gyakorlathoz.

A problémát azonban e tekintetben az okozza, hogy tudományosan kellően megalapozott, többé-kevésbé tökéletes nomenklatúra nincs. Sőt, ilyen nem is igen alakítható ki az állandó változás, az egyes tudományterületek állandó, de egyenlőtlen fejlődése, a közöttük korábban kialakult határvonalak elmosódása, újabb és újabb diszciplinák keletkezése stb. miatt. De a nemzetközi vagy akár csak a nyugat-európai gyakorlatban általánosnak és elfogadottnak tekinthető változat sem létezik.

A jelenlegi osztálystruktúra korszerűsítésében az is fontos szempont lehet, hogy milyen annak „*menedzselhetősége*” (és milyen az osztályok számának költségvetési vonzata). A menedzselhetőség tekintetében leginkább gondot, gyakorlati nehézséget az okoz, ha nem biztosított az osztályülések állandó *szavazóképessége*, és ha nincs elegendő számban olyan osztálytag, akit a különféle akadémiai testületekbe, bizottságokba, alkalmi feladatok elvégzésére jelölni lehet. Ez a probléma viszont összefügg a szerencsétlen és indokolatlan szabállyal, hogy ti. a „korhatár” feletti, vagyis a hetven évnél idősebb akadémikusok már nem kötelesek az osztályok munkájában részt venni.

Ez a szabály két szempontból is furcsa, támadható és ésszerűtlen.

Egyrészt azért, mert a tudomány területén (sőt, miként az USA-ban, a felsőoktatás terén is) bármiféle „korhatár” megszabása eleve ellentmond annak az általánosítható ténynek, hogy a kutatói tapasztalatok és a tudományos ismeretek felhalmozása és egyben kritikai szemlélete inkább egyenesen, mintsem fordítottan arányos az életkorral. Ellentmond annak is, hogy nagyon sok tudományos eredmény, különösen pedig számos eredményes kutatás irányítása, a tudományos ismeretek intelligens átadása, főként pedig az ifjabb tudós generációk felnevelése éppen a fiatalabb korhoz kötődik.

Másrészt a közvélemény szemében is furcsállható, legalábbis az akadémikusok véleménye miatt, hogy ti. azok is kapják azt, akik pusztán koruk miatt és nem egészségi állapotukra való tekintettel mentesülnek minden akadémiai, illetve tudományos közéleti feladat alól.

Ráadásul a szóban forgó szabályra idős akadémikusaink nagy része rá is cáfol, amennyiben

– hacsak betegség nem korlátozza – nagyon is aktívan vesz részt a köztestületi munkában és az osztályok tevékenységében. Ugyanakkor akadnak ifjabb akadémikusok, akik csak nagy ritkán jelennek meg osztályüléseken, és akik csak minden további kötelezettség nélküli „díjnak” tekintik akadémiai tagságukat.

A tudományos osztályok működésének feltételeit nem utolsósorban oly módon lehetne javítani, hogy

- megszűnne (vagy jóval későbbre tolódna) a „korhatár”, illetve az annak alapján nyert felmentés, és
- sor kerülne az akadémikus tagok kötelezettségeinek meghatározására, hivatalos dokumentumba foglalására vagy legalábbis a jogos elvárásoknak egyfajta etikai kódexben való megnevezésére.

Amennyire nemcsak elfogadható, de mindenképpen helyeselhető is, hogy adminisztratív vezető pozícióban (sajnos, olykor csak elvileg) nem maradhat a korhatár feletti személy, annyira furcsa e szabályt kiterjeszteni a tudományos köztestületi tevékenységre, sőt, a doktori iskolák, illetve programok, valamint az MTA által támogatott kutatások szellemi irányítására.

Akár kifogásolható, akár nem, és akár fenntartható, akár módosítandó a meglévő osztályszerkezet, vagyis a II tudományos osztály léte és működtetése, az abból következő bizonyos arányok, illetve *méltányos arányosság* érvényesítése mindenképpen szükséges. Legalábbis mindazoknak az ügyeknek, kezeteknek, kvótáknak, költségvetési forrásoknak és támogatásoknak, valamint a megválasztható levelező tagok és a kiosztható különféle díjak számára vonatkozó kvótáknak a kezelésében, illetve elosztásában, amelyek az alapszabály szerint az osztályokra tartoz-

nak. Az arányosság elve persze nem értelmezendő mechanikusan és mereven (már csak az érdemek szerinti kiválasztás követelménye miatt és a hátrányos helyzetű tudományágakra való tekintettel sem).

(b) Az osztályok eredményes működése nem utolsósorban persze a hozzájuk tartozó **tudományos bizottságok** tevékenységétől és a bizottságoknak a „gazda”-osztállyal való szerves kapcsolatától is függ.

Az akadémiai törvény és alapszabály olyan *új funkciókat* (is) az osztályok tudományos bizottságaira rótt, amelyek korábban nem tartoztak rájuk (mint amilyen jelesül a tudományos minősítési eljárás feladatai, vagy pl. a parlamenti beszámoló jelentésekhez, illetve az ún. „diszciplínavitákhoz” a vonatkozó tudományágazat hazai állapotáról, problémáiról, fejlődéséről készítenő beszámolókat stb.), és amelyek elvégzésére egyik-másik bizottság (szűkebb szakterülete vagy összetétele folytán) adott esetben nem is feltétlenül alkalmas. Ezt a problémát egyes osztályok – miként a IX. Osztály is – úgy igyekeznek megoldani, hogy néhány bizottságot bizonyos feladatok (mint például a doktori eljárás feladatának) elvégzésére összevonnak – meghagyva azonban viszonylagos önállóságukat eredeti funkciójuk és tevékenységük tekintetében. Más osztályok a korlátozott számú bizottságokon belül állítanak fel albizottságokat, illetve munkacsoportokat e probléma megoldására.

Az egyes osztályokhoz tartozó *bizottságok számát* nem lenne célszerű központilag és adminisztratív módon megszabni (és ezáltal korlátozni az azonos vagy hasonló, illetve kapcsolódó szakterületeken működő kutatók együttműködésére vonatkozó kezdeményezéseket, különösen pedig az interdiszciplináris szakterületen új bizottságok szervező-

désének lehetőségét). Ugyanakkor viszont talán indokolt lenne irányelvként kimondani, hogy egy diszciplínának a képviselőit, minősítési eljárásainak és átfogó helyzetjelentéseinek feladatait csak egy (ha szükséges: az ilyen feladatok elvégzésére összevont) bizottság láthatja el.

Emellett célszerű még inkább serkenteni az olyan multi-, illetve *interdiszciplináris bizottságok* szerveződését is, amelyek egyszerre két vagy több osztályhoz tartoznak, és az ilyen „osztályközi tudományos bizottságok” létét és működését intézményesíteni.

Az osztályok tevékenysége és azok tudományos bizottságainak működése közötti szorosabb, *szerves kapcsolat* biztosítása – éppúgy, mint a köztisztviselési demokrácia elvének érvényesülése e téren – feltételezi a rendszer és kölcsönös tájékoztatást az értekezletek napirendjéről, az ott történtekről, a tervekről, programokról, rendezvényekről és feladatokról, valamint az elért eredményekről.

Mindenesetre célszerű lenne az alapszabályban konkrétan is szabályozni a tudományos bizottságoknak egyfelől a saját „gazdáikhoz”, vagyis az egyes osztályokhoz fűződő kapcsolatait (a kölcsönös információáramlást illetően és más vonatkozásokban is, beleértve a levelező tagok választásának előkészületeiben, a vonatkozó szélesebb közvélemény-kutatásban játszott szerepüket is), másfelől a vonatkozó szakterület kutatógárdájával való kapcsolatát és demokratikus működését is.

(c) **A köztisztviselési intézményét és a doktorképviselőket is felölelő közgyűlést** – mint ismeretes – Kosáry Domokos elnöksége idején a döntéshozatal demokratizálása és az Akadémia bázisának kiszélesítése céljából hozták létre, és foglalták az Akadémiára vonatkozó törvénybe. Ez a nagy horderejű

szervezeti-intézményi változás Akadémiánknak mind saját múltjához képest, mind pedig más akadémiaikkal összehasonlítva egy rendkívüli és kiemelkedő vonást kölcsönözött, legalábbis formailag, illetve elvileg. Azt tudniillik, hogy az akadémikusok viszonylag szűk és létszámban korlátozott kis csoportját intézményesen összekapcsolta a tudományok többi művelőjének hatalmas tömegével, és tette ezáltal az Akadémiát a hazai tudományos kutatók közös társaságává, érdekképviseleti szervezetévé, a közgyűlést pedig a tudomány művelőinek „képviselőházává”.

Más kérdés, hogy ez a formai változás elvezetett-e már egy annak megfelelő demokratikus gyakorlathoz! (Ugyanez a kérdés tehető fel persze, sőt még inkább, a hazai demokrácia, annak intézményrendszerének kiépülése kapcsán is.)

E tekintetben különösen fontos és szükséges lenne általános vitát folytatni az akadémiai *döntéshozatal demokratizálódásának* konkrét módjáról és a tekintélyelvűséggel való viszonyáról, más szóval a *demokratikus képviseleti elvnek és a tudományos teljesítményen alapuló tekintélyelvűségnek*, illetve az *elismert érdemek elvének* az összeegyeztetéséről.

A tudományban ugyan nincs helye a demokráciának és egyenlőségnek – amint ezt több akadémiai elnökünk is indokoltan hangsúlyozta. Csakhogy itt nem a tudomány művelésében elért eredményekről van szó, ahol a tekintélyelvűség indokoltan érvényesülhet, hanem a döntéshozatal és képviselet elveiről és módszereiről.

Előfordul, hogy olyan döntések, amelyek az akadémiai közösség valamely vagy akár valamennyi tagját érintik, a nélkül születnek, hogy előzőleg az érintett személy, illetve a tagság véleményét nyilváníthatott volna. Olykor csak szűk körben forognak olyan javas-

latok, előterjesztések és reformelképzelések is, amelyek az Akadémia jövőjét és egész tagságát érintik – ahelyett, hogy azokat az osztályok és bizottságaik vitára tűznék. Az MTA alapszabályában is akadnak visszás pontok, mint például az, amely szerint az elnökség csupán az elnök tanácsadó testülete, noha abban minden osztálynak a választott vezetője benne van. A közgyűlés elvileg ugyan a legfőbb döntéshozó szerv, de ott többnyire csaknem minden előterjesztés szinte automatikusan többségi szavazatot kap. Nem vált még általánossá annak a természetes követelménynek az érvényesítése sem, hogy a megválasztott közgyűlési képviselők, az osztályüléseken részt vevő bizottsági elnökök, illetve az osztályok vagy bizottságaik különféle akadémiai bizottságokba delegált képviselői rendszeresen tájékoztassák az őket megválasztó, illetve delegáló közösséget az azt érintő ügyekről, és saját véleményüket sem hallgatva el, kifejezésre juttassák az őket megválasztó közösség többségi véleményét is, sőt, ez utóbbinak megfelelően foglaljanak állást, illetve szavazzanak. Vagyis akad még vitatni való, ill. megvalósítandó a demokratizálódás konkrét feladatait illetően. Néhány ilyen kérdésre ki is térünk az alábbiakban.

Az Akadémia működésében a „*köztisztviselési demokrácia*” (vagyis a demokratikus képviselet) elvét és a tudományokban érvényes *tekintélyelvűséget* nyilvánvalóan össze kell egyeztetni, és e kettőt semmiképpen sem szabad összekeverni.

A doktori címek adományozása és a levelező és rendes tagok megválasztása során csakis a tudományos érdem, a *személyes teljesítmény* és tudományos habitus, nem pedig a képviseleti elv kell hogy meghatározó legyen. (A képviseleti elvet legfeljebb akkor indokolt érvényesíteni, ha pl. a levelező tag-

ságra ajánlott több olyan jelölt közül, akik azonos szavazati eredményt értek el, és akiknek tudományos teljesítménye nagyjából azonos szintűnek értékelhető, az egyik egy még akadémikus taggal nem bíró tudományágot művel).

A *képviselési elv* azonban a tagválasztás kapcsán annyiban és óhatatlanul mégis kifejezésre jut összakadémiai szinten, amennyiben az új levelező tagok korlátozott száma miatt az osztályok között a kvótákat el kell osztani. Az akadémiai tagsági arányok javítása és újabb diszciplínák jeles művelőinek megválasztása – új kimagasló teljesítmények és tudós kiválóságok előre nem látható, illetve jósolható megjelenése miatt – a jövőben mindinkább szükségessé válhat. Rugalmas megoldás alighanem csak oly módon biztosítható, ha a tagválasztások alkalmával a megválasztható új tagok összlétszámának egy előre meghatározott hányada egy összakadémiai központi *pool*-t alkot. Ez a minőségi követelmények szigorú figyelembevételével, a nemzetközi elismertség és a szakmai közvélemény értékelése szerinti sorrend alapján mindenkor lehetővé teszi (ha szükséges) az arányok javítását, éppúgy, mint új tudományos szakterületek jelöltjeinek megválaszthatóságát is.

A *köztestületi demokrácia* elvének eddiginél következetesebb érvényesítése azt kívánja, hogy egyrészt a közgyűlési doktorképviselők megválasztása lehetőleg az *egész magyar tudományos élet arányos képviselésének* megfelelően történjék, és másrészt, hogy mind a közgyűlésbe, mind pedig az Akadémia minden más testületébe megválasztott képviselők valóban képviseljék is megválasztóikat.

A köztestület ún. *doktorképviselőkkel* való kiegészülésének intézményesítése azt a célt hivatott szolgálni, hogy az akadémikusok „tudós társasága” szoros és szerves kapcsolat-

ban maradjon a vonatkozó szakmák más művelőivel, a kutatók és szakemberek széles köreivel és egyben saját utánpótlásával is, bevonva őket a hazai tudományos élet fejlődésével kapcsolatos kérdések megvitatásába. Vagyis a köztestület doktorképviselőinek a szerepe és alapvető feladata a kutatóhelyek és kutatógárda véleményének és érdekeinek kifejezésre juttatása, a kétirányú tájékozódás és tájékoztatás, és ezáltal lehetőleg a hazai tudományos élet egésze gondjainak, problémáinak és törekvéseinek a megjelenítése. E szerepnek és feladatnak az eredményes megvalósulása érdekében javítani kellene a doktorképviselők megválasztásának rendjét, és konkrétan meg kellene határozni a doktorképviselők *feladatait és jogait*, felelősségük és kompetenciájuk határait.

A közgyűlési doktorképviselők megválasztása során tehát biztosítani kellene a hazai tudományos élet valamennyi diszciplináris és interdiszciplináris szakterületének és főbb kutatóhelyeinek is (!) az arányos képviselését. A köztestületi demokrácia elve pedig azt kívánja, hogy jogaik és kötelezettségeik is a demokratikus képviselés követelményeire igazodva határozódjanak meg.

A demokratikus képviselés elvét viszont nemcsak az ő esetükben szükséges az eddiginél jobban érvényre juttatni, hanem általában minden, választás útján a különféle testületekbe, bizottságokba bekerült képviselők, illetve delegátusok esetében is (beleértve az osztályok tanácskozási jogú tagjait is), akiknek köteleességük az őket megválasztó közösségek álláspontjának képviselése. Ez feltételezi, illetve megkívánja, hogy rendszeres kapcsolatot tartsanak fenn megválasztóikkal, tájékoztassák azokat az adott testület napirendjére, illetve közgyűlési szavazásra kerülő ügyekről, és megismerjék azok véleményét.

A „meritokrácia”, illetve a teljesítményen alapuló érdemek elvének és a köztestületi demokrácia és arányos képviselés elvének összeegyeztetése az osztályok „*tanácskozási jogú tagjaival*” kapcsolatban is felvetődik. A jelenlegi gyakorlatban még inkább a keveredésük tapasztalható. Ez utóbbi érthető módon (és a vonatkozó irányelvek tisztázatlansága folytán) abból is következik, hogy

- egyfelől a még (vagy már) akadémikussá meg nem választott kiválóságok köréből kerülnek ki személyes érdemeikre való tekintettel a tanácskozási jogúak (akik ilyen módon bekapcsolhatók az osztály munkájába, és ezáltal jobban meg is ismerhetők),
- másfelől viszont az egyes szakterületeket művelő bizottságok vagy kutatóintézetek képviselőiként kerülnek megválasztásra. (E két kritérium szerencsés esetben persze egybe is eshet.)

Cseppet sem mellékes, hogy a tagválasztások előkészületei szempontjából az osztálytagok mennyire győződhetnek meg épp a tanácskozási jogúak megismerése révén arról, hogy ez utóbbiak közül ki mennyire alkalmas (és nemcsak érdemes) az akadémiai tagságra, amely (ellentétben a különféle díjakkal és kitüntetésekkel) egyszersmind az akadémiai testületi munkában való közreműködés kötelezettségét is jelenti. Mindamelllett – e szempontnak is (amennyire lehetséges) az érvényesítése mellett – a testületi demokrácia és arányos képviselés elvének kellene talán prioritást biztosítani a tanácskozási jogúak választásánál is.

A tanácskozási jogú osztálytagokra vonatkozóan föltöbb irracionális és csak a teremtőkapacitás korlátjával indokolható az a szabály, amely számukat – a szavazó jogú akadémikusok számához kötve – korlátozza. (Ennek következtében egyes fontos diszciplínák és

kutatóhelyek eleve képviselés nélkül maradhatnak.) A megoldás – az alapszabály módosítása nélkül – egy rugalmasabb létszámkezelés oly módon való lehetővé tétele lehetne, hogy legalábbis mint „*állandó meghívottak*” kaphatnának az osztálytanácskozásokon helyet az egyébként képviselést nem nyert, de fontos diszciplínák és kutatóhelyek jeles képviselői.

Természetesen a tanácskozási jogú választott tagoktól és az „*állandó meghívottaktól*” is el kell várni, és meg kell követelni, hogy valóban képviseljék is a vonatkozó szakterületet, illetve kutatóhelyet, és gondoskodjanak a kétirányú információáramlásról.

Amennyiben a tanácskozási jogú osztálytagok megválasztásánál érvényre jut az arányos képviselési elv, úgy még következetesebben lehet érvényesíteni a tudományos teljesítményen alapuló „meritokrácia” elvét az akadémikusválasztásban.

A köztestületi demokrácia és demokratikus képviselés elvének következetesebb érvényesítésének célja szempontjából sem mellékes az *osztályok tudományos bizottságainak a megfelelő működése*. Mint ahogy aligha mellőzhető azoknak a különféle akadémiai (nem az osztályokhoz tartozó) bizottságoknak és testületeknek a működési elve, illetve gyakorlata (mint amilyen a DT, a Könyv- és Folyóiratkiadási Bizottság, az AKT, az Etikai Bizottság stb.), amelyekbe az egyes osztályok képviselőiket delegálják. Az utóbbiak vonatkozásában sem vált még eléggé általánossá és természetessé az a gyakorlat, hogy az *osztálydelegáltak* a vonatkozó bizottság ülésének napirendjéről, majd vitájának és döntéseinek az osztályt érintő vonatkozásairól előzetesen, illetve utólag megfelelően tájékoztatják az osztályt, ha kell, annak állásfoglalását kérve, hogy majd aszerint szavazzanak – ami pedig

a demokratikus képviselőt egyfajta alapszabálya. (Arról nem is szólva, hogy ha egy-egy bizottságban nem az illetékes osztály által megválasztott személy „képviseli” az osztályt, akkor az mennyire felel meg az arányos képviselet elvének.)

(3) *Az MTA kutatóintézeti hálózata mint a „szocializmus” öröksége és jövőjének kérdése*

Az MTA jelenleg is folyó reformja és az akadémiai törvény, illetve alapszabály módosítása kapcsán az egyik legvitatottabb kérdés éppen az akadémiai kutatóintézetek sorsa és finanszírozása. Vannak, akik úgy vélik, hogy az Akadémia indokolatlanul tart fenn saját kutatóintézeti hálózatot, és hogy a megoldás ezeknek az egyetemekhez kapcsolása, egyetemi intézetekké való átminősítése lenne, vagy esetleg a teljes kutatóintézeti hálózatnak az MTA égisze alatt és gondozásában működő új egyetemmel való átalakítása. (Ilyen javaslat is van.) Érvelésként hivatkozni szoktak arra, hogy a „szocializmus” szóban forgó öröksége nem felelhet meg a piacgazdaság viszonyainak és a fejlett nyugati országok gyakorlatában kialakult intézményi rendnek, és hogy annak idején az egyetemektől elkülönült akadémiai kutatóintézeteknek a létrehozása, különösen a társadalomtudományok területén, mindkét fél számára kedvezőtlen hatásának bizonyult, minthogy az intézményi elkülönülés bizonyos mértékben a kutatói és az oktatói tevékenység elkülönülésének tendenciáját váltotta ki.

Igaz, annak idején a pártállam a kutatóintézetekben talán jobban eltúrta a politikailag megbízhatatlan, de a tudományos munkában eredményes személyeket, mint a szigorúbb ideológiai és politikai ellenőrzés alatt tartott egyetemeken, ahol az ifjúság ideológiai nevelését kiemelten fontos ügynek te-

kintette. Ez azonban korántsem általánosítható, különösen nem a „kemény diktatúra” korszakára vonatkozóan.

Kétségtelen, hogy némely szakterületen az egyetemeken folyó tudományos kutatás ily módon némileg háttérbe szorult, vagy legalábbis már nem minősült a felsőoktatási kormányzat részéről kiemelten fontos és finanszírozandó követelménynek, aminek hatása ma is érződik, noha a saját munkájuk iránt igényes egyetemi oktatók nem hagytak fel a kutatással, és jó néhány szakterületen az alapkutatások is elsősorban az egyetemeken folytak, és folynak ma is. Másfelől pedig a kutatóintézeti munkatársak nagy része kiesett vagy kirekesztődött az oktatásnak a gyakorlatából, ami – legalábbis a társadalomtudományok esetében – a tudományos eredmények, új gondolatok és azok közlési módja elsődleges kontrolljának elvesztését is jelenti. Ráadásul, némely szakterületen az egészséges versengés és együttműködés helyett inkább az egymás eredményeit lekicsinylő, illetve a másik helyzetét, jövedelmi és infrastrukturális körülményeit elirigylő rivalizálás is kialakult.

A meglévő akadémiai kutatóintézeteknek egyetemekre való áthelyezését célzó javaslatok kapcsán azonban néhány körülményt aligha lehet figyelmen kívül hagyni. Nevezetesen:

Eltételezve néhány, önmagában is kiváló kutatási eredményeket felmutató, főként az atomfizika, a biokémia, a gyógyszer- és orvostudományi területen működő intézettől, amelyek (állami és magántámogatások mellett) akár önállóíthatók is lehetnek volna, az akadémiai kutatóintézetek zömét a rendszer-váltást követő első években még valóban össze lehetett volna vonni az egyetemekkel, ily módon megerősítve az egyetemek (ter-

mészetes) tudományegyetemi jellegét. Csak-hogy később olyan felsőoktatási törvény lépett hatályba, amely a főiskolák számára is lehetővé tette egyetemi szakok indítását, a felsőoktatási kormányzat pedig új főiskolák (köztük megfelelő szellemi kapacitások nélkül alapítottak) tömegének adta meg az elismerést, sőt pénzügyi támogatást.

Az egyetemi „integrációnak” az olykor igencsak erőltetett követelménye pedig oda vezetett, hogy a már nagy hagyományokkal bíró és nemzetközi elismertséget, hírnevet szerzett egyetemek is (mint például a Műegyetem és a SOTE) kénytelenek voltak más tudományterületeket felölelő új karokat létesíteni. (Ilyenek például a sokszor a volt „Politikai gazdaságtan” tanszékekből vagy a „Tudományos szocializmus” tanszékekből lett közgazdaságtani, illetve politológiai vagy szociológiai stb. tanszékekre épülő új karok.) Ezekhez az új karokhoz többnyire nem a legjobb és tudományos eredményeket is felmutató oktatói gárdát használták fel.

Ezt követte az államilag támogatott felsőoktatásban olyan oktatási normák bevezetése (az oktatói jövedelmek növelésének indokán is), amelyek legfeljebb csak az elemi, általános iskolai tanítók számára felelhetnek volna meg, de már valamirevaló középiskolai tanárok vonatkozásában sem, az egyetemi oktatók esetében pedig a tudományos munka szerepének teljes kizárását mutatták. Bár ezeket a normákat később felsőbb szinten visszavonták, a legtöbb egyetemen továbbra is alkalmazták azokat. Újabban még szigorúbb normák váltak kötelezővé, amelyek – noha már a tudományos munkát is beszámíthatóvá teszik – különösen az ifjabb oktatói generációt sújtják. Olyannyira, hogy a tanszékekre felvett doktorandusz tanáregedek sokszor egyszerűen képtelenek doktori érte-

kezésükön dolgozni, illetve azt határidőre elkészíteni, a legtehetségesebbek pedig inkább távoznak, vagy eleve nem is jelentkeznek doktorképzésre.

Mindezek következtében a *realitás* egészen más, mint 17 évvel ezelőtt. Ma már a felsőoktatási intézményeknek olyan elképzelhetően nagy a számuk – bármennyire is igyekeznek a jelenlegi minisztériumi vezetés és a MAB (egyébként erősen kifogásolható módszerekkel) korlátozni azt –, hogy eleve hatalmas dilemma lenne (nem is szólva a személyi és intézményi érdekeknek a jelenleginél is jobban kiéleződő csatájáról) azt eldönteni, hogy egy-egy kutatóintézet hová lenne beolvasztható, integrálható. Ha pedig a kutatóintézetek gárdája szóródna szét esetleges egyéni döntések alapján a sokféle felsőoktatási intézmény között, az még az eddig jól működő és eredményes kutatói kollektíváknak is a széttzilálódását okozná. És ami mindezt még tetézná, az a már említett sajnálatos körülmény, hogy a felsőoktatási intézményekben, köztük a legnevesebb tudományegyetemeken is, a kutatási tevékenység egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. Éspe-dig mind a finanszírozás súlyos gondja, mind az említett oktatási normák, mind pedig az oktatással összefüggő kutatásoknak – a standard amerikai tankönyvek szolgálalkú átvétele és a „bolognai határozat” hazai értelmezése következtében bekövetkező tragikus visszaszorulása miatt.

Ilyen körülmények között – bármennyire is indokolt a probléma felvetése – aligha lenne aktuális, sőt egyáltalán előrevívó megoldás az akadémiai kutatóhálózat felszámolása.

Elképzelhető persze, sőt bizonyára meg is valósítható a szóban forgó megoldásnak egy olyan változata is, amely lehetővé tenné egyik-másik kutatóintézetnek valamelyik,

arra alkalmasnak ítéltető egyetem által törté-
nő átvételét és annak saját tanszékévé, illetve
intézetévé átalakítását kellően szabályozott
feltételek mellett (beleértve a teljes kutatói
állománynak az átvételét és az épületek, be-
rendezések megvásárlását stb.).

Ami pedig a teljes kutatóintézeti hálózat-
nak egy, az MTA által létesített új egyetem
keretében való megőrzését illeti, egy ilyen
megoldás kétségkívül biztosítaná ugyan a
kutatások és az oktatás összhangját, másfelől
viszont az Akadémiát mint saját egyetemmel
bíró intézményt még inkább elkülönítené a
hazai felsőoktatás más intézményeitől. Azok
versenytársává és azok kutatásainak ösztön-
zésében, támogatásában, kutatóiknak össze-
fogásában érdektelenné vagy éppen ellenér-
dekeltté téve. Vagyis az MTA az ily módon
nyert kettős arculat miatt elveszíthetné eredeti
funkcióját, vagyis azt, hogy az egész hazai
tudományos élet gondozója legyen.

Megjegyzendő, hogy az akadémiai kutató-
intézeteknek, amelyek között egyik-másik
előkelő helyet vívott ki a világranglistán is, a
legfőbb sajátos értékük a függetlenségük,
vagyis az, hogy nincsenek kitéve a gyakran
változó miniszterek hirtelen jött ötleteinek.

Az Akadémia kutatóintézeti hálózatának
megszüntetésére vagy átalakítására vonatkozó
említett javaslatok tehát *aligha elfogadhatók*.
Ugyanakkor nagyon is időszerű az a
kérdés, hogy miként kellene és lehetne az
egyetemi és az akadémiai kollektívák, illetve
tevékenységek intézményi elkülönülé-
sen változtatni. Hiszen a valóban egyetemi szín-
vonalú oktatás nem nélkülözheti az azt meg-
alapozó tudományos munkát. A kutatási
eredmények elsődleges kontrollját pedig (el-
tekintve egyes tudományterületeken lehet-
séges laboratóriumi tesztekől) nem utolsó-
sorban az oktatás biztosíthatja.

Báró Eötvös József, az MTA egykori el-
nöke és oktatási miniszter annak idején figyel-
meztette az egyetemeket, hogy a tudományt
nemcsak interpretálni, hanem művelni is kell.
Szavai ma, az amerikai standard tankönyvek
interpretálásával megalégedő oktatók számá-
ra újra és fokozottan aktuálisak!

A megoldásnak a leginkább reális útja – az
akadémiai kutatóintézetek fennmaradása (és
esetleges további integrációja, összevonása)
mellett – az egyetemekkel való **szervezett
együttműködés** feltételeinek további javítá-
sa és garanciáinak megteremtése lehet. Ez az
eddiginél szélesebb körű és behatóbb eszme-
cserét kíván arról, hogy milyen konkrét lé-
pésekre lenne szükség

- egyfelől, egy racionális integráció keretében
a gombamódra megszorodott felsőok-
tatási intézményekből, azok viszonylagos
autonómiájának megtartása mellett és
fokozott együttműködése alapján néhány
nagyobb, valóságos egyetemi egység létre-
hozására, és
- másfelől, az akadémiai kutatóintézetek és
az egyetemek közötti szerves és szervezett
együttműködés hatékonyabbá tételére az
oktatás és a kutatás természetes és általános
összekapcsolása érdekében, beleértve az
azonos minősítési és munkavégzési köve-
telmények, normák és feltételek, valamint
kereseti lehetőségek biztosítását, közös
kutatói teamek és oktatói csoportok, tu-
dományos és doktori iskolák, tanácsadó
testületek létrehozását stb.

Erre a kérdésre még visszatérünk.

Az akadémiai kutatóintézeteknek (vagy
azok többségének) az indokolt fennmaradá-
sával kapcsolatos az a javaslat, amely **az MTA
testületi és kutatóintézeti**, illetve a kutatóin-
tézeti hálózatot irányító **részének a szétválás-
tására** vonatkozik. Eszerint „a testületi rész-

nek nem irányítási, hanem véleményező,
szakmai szerepet” kellene csak biztosítani, a
kutatóintézeteket pedig „önálló, korszerű
vezetési struktúrában kellene működtetni”.

Kétségtelen, hogy a jelenlegi struktúrában
és mechanizmusban nem kis zavart vagy
következtelenséget okoz az a tény, hogy egy-
felől az MTA az *egész* hazai tudományos élet
gondozója, ápolója és érdekképviselője, más-
felől viszont egy *részének*, saját intézeteinek
gazdája is. Ez a probléma egyébként gyakran
megjelent az Országgyűlés számára készült
elnöki beszámolóknak is, de különösen rend-
szeresen az MTA költségvetése kapcsán.

Másfelől sok félreértés is származik e
kettősségből. Különösen az a meglehetősen
széles körben elterjedt félreértés, hogy az
MTA, amely egyébként a tudományos kuta-
tásokra és fejlesztésre fordított összes hazai
pénzösszegeknek kevesebb, mint egyötödével
rendelkezik, és a tudományos kutatók több-
sége fölött semmilyen adminisztratív, illetve
munkáltatói jogokkal sem bír, valamiféle
központi irányítója is lenne a hazai tudomá-
nyos tevékenység egészének. Vagyis hogy a
gondozó, ápoló és támogató szerepen felül
afféle minisztériumi szerepet is betöltene, és
talán még tudásaink emigrációjáért is fele-
lőssé lenne tehető.

Az *MTA kettős arculata*, vagyis köztü-
leti funkcionálása és egyszersmind saját in-
tézeteit illető gazdaszerpe nyilvánvalóan
sajátos körülményt jelent, de ennek a két
különböző szerepkörnek a merev szétválás-
tása aligha célszerű. A saját kutatóintézetek
fölötti szakmai ellenőrzésnek és az azokat
irányítók megválasztásának *joga* a köztü-
leti kell hogy legyen, hiszen egy korszerű
vállalati korporációs rendszerben is a mene-
dzserek kinevezése és ellenőrzése a tulajdo-
nosi jogokat bíró részvényesek közgyűlésére

tartozik. Ezért helyes és szükséges lenne a
„testületi résznek” a kutatóintézeti irányítás
fölötti ellenőrző szerepét megerősíteni, és az
intézeti igazgatók kinevezésében is az eddigi,
meglehetősen formális szerepe helyett leg-
alább olyan szerepet biztosítani, mint példá-
ul az egyetemeken a karoknak, illetve az
egyetemi tanácsoknak, szenátusoknak az
egyetemi tanári kinevezések és tanszékvezetői
megbízások terén. A „testületi rész” a szóban
forgó „kvázi tulajdonosi” jogait és ellenőrző
szerepét megfelelően gyakorolhatja úgy is,
hogy közben az intézethálózat gyakorlati
irányítása és az egyes intézetek menedzsment-
je kellő önállóságot élvez.

(4) *A tudományos minősítés és az akadémiai doktorátus kérdése*

Az akadémiai doktorátus intézményét és a
minősítési rendszert, vagyis az akadémiai
doktori eljárást, valamint az akadémikusok
megválasztásának rendjét is gyakran kifogá-
solják. Igaz, igen különböző megfontolások-
ból és következtetéssel. Az egyik érv ezúttal
is a „szocializmus” örökségére való hivatkozás.
Ennek megfelelően egyes vélemények szerint
a tudományos minősítés nem az akadémiai
feladata, hanem az egyetemeké.

Egyesek hivatkoznak is arra, hogy ma
már egyetemünk a *habilitáció* intézménye-
sülése kellő biztosíték az alkalmasság meg-
ítélésére az egyetemi tanári kinevezések ese-
tében. De hivatkoznak még arra is, hogy
amerikai egyetemeken az utóbbi nélkül is,
többéves próbaidő és külső értékelők bírálata
alapján is kellő biztonsággal tudják kiválasz-
tani az állandó állású egyetemi tanárokat.

Az eddigi tapasztalatok azonban nem-
igen igazolják a szóban forgó érvelést. (Erős
kételyek támaszthatók az amerikai gyakor-
lattal szemben is, leszámítva néhány kiváló-

ságnak számító egyetemet. Szép számban ismerhettünk meg olyan amerikai professzorokat, akiknek a tudása, felkészültsége jóval elmarad az adott szakterület hazai professzoraiétól. Ez is magyarázhatja azt, hogy a *brain drain* nyomán hazánkat elhagyó tudósaink, egyetemi tanáraink többnyire igen hamar érnek el sikereket és megbecsülést az Egyesült Államokban is.)

Egyetemeink habilitációs eljárása és gyakorlata (legalábbis egyelőre és tisztelet a kivételnek) ma még az akadémiai doktori fokozat, illetve cím esetében előírt és többnyire alkalmazásra is kerülő követelményekénél jóval alacsonyabb szintű követelményeket támaszt. Sőt, a követelmények tényleges teljesítésében mutatkozó nagyobb hiányok mellett is olykor sor kerül az egyetemi tanári kinevezés megszerzésére. Ez egyébként logikusan következik is abból a tényből, hogy az akadémiai doktorátus – az azonos munkahelyen dolgozó kollégák szűkebb köre helyett – az igen heterogén összetételű testületek egymást követő több fórumának értékelésére épül.

Ráadásul a felsőoktatási intézmények számának ugrásszerű növekedése és még az eredeti szakterületen nagy tekintélyt kivívó egyetemeken is kellően meg nem alapozott új karoknak és tanszékeknek a létrejötte igen kérdésessé teszi a habilitációs követelmények megfelelő szintjének és általános érvényesülésének megvalósulását. Különösen olyan körülmények között, amikor egyrészt a korszerűtlen diszkrimináció, vagyis a korhatárra vonatkozó szabály, másrészt pedig az akkreditáció miatt a vezető oktatókért folyó egészségtelen verseny igen erős ösztönző a követelmények elnézőbb számon kérésére.

Ezért, legalábbis egyelőre, nem gyengíteni, hanem inkább erősíteni kellene az MTA „minőségbiztosító” szerepét az egyetemi tanári

kinevezésekhez (és persze a kutatóintézeti főmunkatársak kinevezéséhez) vezető eljárásban. Az akadémiai doktori cím megszerzése mint általános (és csak kivételes esetekben mellőzhető) követelmény, mind a habilitáció egyéb kritériumainál, mind pedig a professzori kinevezések procedúrájában Nyugaton alkalmazott feltételeknél is megfelelőbb lehet, amennyiben a vonatkozó követelmények teljesítését az MTA illetékes osztályának doktori bizottságában, majd az illető osztályon, végül pedig a Doktori Tanácsban is felméri, ellenőrizik, nem is szólva a disszertáció megvédésének a kijelölt bírálóbizottság által történő értékeléséről.

Az **akadémiai doktorátusnak** azonban nem csak és nem is elsősorban az egyetemi tanári kinevezések terén van indokolt szerepe és fontossága. Az akadémiai doktori fokozat, illetve cím *fenntartása három szempontból is indokolt*:

- Az egyik az a tudományos munkára, kutatásra és kutatási eredményekre, sőt nemzetközi elismertség megszerzésére *ösztönző hatás*, amely persze akkor tud jól érvényesülni, ha az akadémiai doktorátust az egyetemi tanári kinevezés általános feltételeként a gyakorlatban alkalmazzák is.
- A másik pedig az a nem kevésbé fontos szerepe, amelyet az *akadémikusok kiválasztódása* tekintetében betölt, amennyiben az akadémiai doktorok széles hálózata adja az akadémikusok megválasztásához szükséges „merítési” alapot.
- A harmadik sem kevésbé fontos, nevezetesen az MTA széles, a *kutatók tömegeit át-fogó hálózata* kialakulásának és működésének szempontja, amelyről már szó esett. Ez biztosítja Akadémiánk számára azt a lehetőséget, hogy hatékonyan terjeszthesse ki tevékenységét arra az egész magyar

tudományos közösségre, amelyért felelősséget vállalt. A köztestületi tagság intézményesülésére és a doktorképviselőkkel kiegyesült akadémiai közgyűlések gyakorlatának bevezetésére nyilvánvalóan azért került sor, hogy ily módon nyilvánosabbak és ellenőrizhetőbbek legyenek az Akadémián belüli döntések, sőt, azok előkészítésében és meghozatalában is szerepet kapjanak a tudomány nem akadémikus művelői is.

Az akadémikusok kiválasztódásának, vagyis az MTA tagjai „utánpótlásának” a szempontját illetően persze az az ellenvetés tehető, hogy a *nyugati akadémiák* az ilyen merítési bázis és előszűrés nélkül is jól ki tudják választani azokat, akiket tagjaik közé kívánnak választani. Az Akadémiánkat érő támadásokban viszont gyakran olyan megjegyzések szerepelnek, amelyek a nálunk folyó akadémikusválasztás gyakorlatát azért bírálják, mert az – úgymond – egy szűk „érdekközösségnek”, vagyis az akadémikusok kis „csapatának” a praktikája a hozzájuk lojális, illetve „hálás utódok” befogadására és jutalmazására. Elképzelhető, hogy milyen kritikák érnék az Akadémiát, ha a tagválasztás a jövőben minden előzetes feltétel és szűrés nélkül valóban csupán a már akadémikusok személyes preferenciája alapján történne.

Az Akadémia minősítési eljárása és gyakorlata elleni bírálatok nemcsak az akadémiai doktorátus intézményét, illetve a vonatkozó eljárást kifogásolják, hanem az **akadémikusok megválasztásának módját** is. A bírálatok szinte minden esetben egyszerűen a tájékozatlanságból fakadnak.

A tagválasztásra vonatkozó szabályok szerint kialakult gyakorlatban az első fázis az ajánlás, amelyhez legalább három akadémikusnak a jelölhető személy tudományos érdemeire vonatkozó egyetértése és aláírása

szükséges. Kizárólag akadémiai doktorok jelölhetők, és minden akadémikus maximum csak két személy ajánlását írhatja alá. Az ajánlásokban szereplő doktorok a szakma legjobbainak, az MTA tudományos bizottságaiban jeleskedőknek, nem utolsósorban a köztestületi doktorképviselők által megválasztott tanácskozási jogú osztálytagoknak a köréből kerülnek ki. Az ajánlások, amelyek röviden összefoglalják a jelöltek tudományos életpályáját és annak eredményeit, a *Magyar Tudomány* folyóiratban publikálásra kerülnek, és azokhoz bárki megjegyzéseket, megfelelő érvekkel alátámasztott kifogásokat tehet. Az ajánlott jelöltek előadásaiikkal rendszerint bemutakoznak az illetékes osztály előtt. Mielőtt a tagválasztás második fázisára sor kerülne, az illetékes osztály a jelöltekről, illetve a rájuk vonatkozó preferenciasorrendről az osztályhoz tartozó tudományos bizottságtól véleményt kér, majd többszöri vitát és egyeztetést folytat. Az értékelésekben magától értetődően a *tudományos életpálya* (elsősorban jelentős publikációkban és hivatkozásokban kifejeződő) eredményei, különösen pedig a doktori fokozat, illetve cím elnyerése óta felmutatott eredmények és a *nemzetközi elismertség* számít. Az előzetes viták és egyeztetések után kerül tehát sor a titkos szavazásra. Azt, hogy az egyes osztálytagok a *titkos választás* során kire szavaznak igennel, és kire nemmel, saját lelkiismeretükön kívül *senki nem befolyásolhatja*, sem az osztályelnök, de még az MTA elnöke sem, még kevésbé bárki kívülálló.

A minősítési eljárás persze előtérbe állítja a merőben különböző tudományterületeken jelentkező *tudományos teljesítmények összehasonlíthatóságának* sokat vitatott kérdését. Nyilvánvaló, hogy a különböző tudományterületek, diszciplínák, sőt szubdiszciplínák

művelőinek a teljesítményét csak igen óvatosan szabad összemérni. Az olyan kvantitatív mutatók, mint a publikációk és hivatkozások száma vagy éppen az impaktfaktor, csupán szükséges, de nem elégséges és nem is mindig megbízható mércét jelentenek. A nemzetközi elismertség kritériuma és a szakmai tesztek értékelése azonban olyan közös alapját teremti meg az összehasonlításnak, amely még akkor is alkalmasnak ígérkezik, ha a nemzetközi elismertség kifejeződésének módja és mértéke tudományterületenként, illetve diszciplínánként eltérő, és a szakmai tesztek összetétele is különbözik egymástól.

Az Akadémia minősítési eljárását kifogásoló szemléletében van egy furcsa, de jellemző *ellentmondás*: miközben természetesen tekintik a közszolgálat más területein, az államapparátusban, a volt állami és a mai magánvállalatoknál, a politikai pártokon, sőt némely egyházakon belül is stb. a mindenkori főnökök által történő kiválasztás gyakorlatát, éppen azt az egyetlen intézményt támadják, ahol a kiválasztás szigorú teljesítményekhez, nemzetközi elismertséghez kötött, és egy szakmai grémium titkos szavazásától függ. Nem furcsa ez, még akkor is, ha itt sem mindig biztosított a legkiválóbbak bekerülése a doktorok és akadémikusok táborába?!

Természetesen akadnak még vitatható és javítandó elemek a minősítési eljárásban, valamint az akadémikusok megválasztásának procedúrájában is. Aligha akad azonban a társadalmi élet vagy a gazdaság bármely más területén még egy olyan, a teljesítmény felmérésére és a nemzetközi elismertségre alapozott, többlépcsős és különböző összetételű tesztek által végzett minősítési eljárás, mint a Magyar Tudományos Akadémia gyakorlatában.

(5) A doktori és akadémikusai tiszteletdíjak ügye

A tiszteletdíjak ügye, különösen a doktori illetményé, gyakran vitatott kérdés az MTA és a mindenkori pénzügyi kormányzat közötti tárgyalásokon, de olykor szerepel az Akadémia, illetve az akadémikusok ellen írt egyik-másik újságcikkben is. Amíg a pénzügyi kormányzat főként azt kifogásolja, hogy a tiszteletdíjban részesülők számának változása és kiszámíthatatlansága (legalábbis a doktoroké) nehézséget okoz a központi költségvetés megtervezésében, addig a tiszteletdíjak rendszerét kifogásolók többnyire arra hivatkoznak, hogy – úgy mond – az is a „szocializmus” öröksége, amely nem létezett korábban az MTA múltjában, és idegen más akadémiaik gyakorlatában is.

Ami az említett költségvetés-tervezési problémát illeti, az minden bizonnyal erősen felnagyított. Hiszen egy olyan országban, mint a miénk, amely oly keveset költ a tudomány támogatására, a voltaképpen egyetlen jelentős erőforrásának, a szellemi tőkének a fejlesztésére, nem ezen a költségvetési tételre kellene spórolni. Még ha eltekintünk attól a sajnálatos tényről is, hogy milyen a halálozások száma nemcsak az akadémikusok, hanem a doktorok körében is, a szóban forgó költségvetési tétel nagysága nincs arányban azzal, hogy milyen ösztönző hatású lehet a tiszteletdíj az amúgy nemigen jövedelmező tudományos munka végzése tekintetében! (A doktori tiszteletdíjak összege még az Akadémia saját költségvetésének is csak kevesebb, mint 1 százalékaival egyenértékű.)

A „szocializmus” örökségeire hivatkozás pedig nemcsak azért félrevezető, sőt téves, mert az akadémikusok tiszteletdíjban részesítése az MTA történelmének egy meglehe-

tősen hosszú időszakában, nevezetesen 1869 és 1909 között, is természetes gyakorlat volt (amikor a törvényi szabályozás szerint az Akadémia rendes tagjainak fizetés járt), hanem mert az aktuális és *lényegi kérdés* az, hogy

- a szóban forgó „örökségek” betöltene-e hasznos és ösztönző szerepet, illetve méltányos vagy jogos jövedelem- és nyugdíjkiegészítő funkciót, vagy pedig pusztán azért kellene azokat megszüntetni, mivel az előző rendszerben jöttek létre, és – úgy mond – nem felelnek meg a piacgazdaság, illetve a neoliberais politika követelményeinek;
- továbbá, ha ezek az „örökségek” már nem, illetve egyre kevésbé töltenének is be indokolható szerepet a mai valóságban, vagy, még ha az utóbbi érv igaz lenne is, akkor viszont milyen konkrét módon válthatók ki, és mikor szüntethetők meg.

A *tiszteletdíjak jogosságát* illetően az MTA vezetése gyakran hivatkozott és nem indokolatlanul a „meritokrácia”, illetve a „nemzet tudósai” anyagi megbecsülésének szempontjára. Ez egyesek szerint „privilegiumot”, vagyis kiváltságos juttatást jelent, bár megjegyzendő, hogy az arisztokráciának a születés révén szerzett privilegiumaihoz vagy a plutokráciának a vagyon alapján élvezett kiváltságos helyzetéhez képest kétségtelenül jogosabbnak és igazságosabbnak is minősíthető a tényleges teljesítményekkel szerzett érdemek alapján élvezett kiváltság. Ettől eltekintve is, a tiszteletdíjak indokoltságát és jogosságát *két gyakorlati szempont, illetve tény* is megalapozza. Az egyik többé-kevésbé átmeneti, bár alighanem még jó néhány évtizedre vonatkozó, a másik általános és időtlen természetű.

(a) Az előbbi nem más, mint az a tény, hogy a szegyetlenül alacsony javadalmazással honorált, de szakmailag eredményes

életpálya után álló nyugdíjas egyetemi tanárok és kutatóintézeti főmunkatársak számára **ennek az összegnek a kiesése egzisztenciális katasztrófát jelentene**. Ez az akadémikusok többsége esetében így is van. (Idősebb akadémikusaink nyugdíjának összege, még ha egy ideig egyetemi rektorok, intézetigazgatók vagy más magas beosztású oktatók, illetve kutatók voltak is, kb. csak egy német vagy osztrák szakképzett munkás nyugdíjának szintjét éri ma el.)

Mindez persze annak a jól ismert körülménynek a következménye, hogy a pártállam idején, de még a rendszerváltást követően is az egyetemi tanárok és kutatóintézeti főmunkatársak fizetése és *általános jövedelemszínvonal* messze elmaradt nemcsak a nálunk fejlettebb nyugat-európai országokban dolgozókéhoz képest, hanem az államigazgatásban, illetve a magánszektorban dolgozó azonos képzettségűekéhez képest is. Vagyis azok, akik egész életüket vagy annak nagyobb részét a tudományos kutatásnak és oktatásnak szentelték, nálunk – ellentétben nemcsak nyugati kollégáikkal, hanem még a fejlődő országokban élő kollégáikkal is – nemcsak egy tisztes, anyagi gondok nélküli megélhetést biztosító nyugdíjat nem élvezhetnek egyelőre, hanem nyugdíjas éveikre anyagi biztonságot jelentő vagyoni megszerzésére sem lehetnek képesek. Ebben az értelemben *a tiszteletdíj a már nyugdíjas és a közeljövőben nyugdíjba vonulók számára egyfajta nyugdíjkiegészítést jelentő indokolt juttatás!* (Ebből a szempontból nézve, annak összegét vagy arányos részét akár az érintettek nyugdíjának összegébe beillesztve meg is szüntethető lenne, noha akadémikusai tiszteletdíj az MTA múltjának a már említett olyan időszakában is létezett, amikor azt az érintettek jövedelmi és vagyoni helyzete, illetve nyugdíja aligha indokolta.)

Megjegyzendő továbbá, hogy az egyetemi, illetve kutatóintézeti munkahelyüktől akadémikusaink (és akadémiai doktoraink) nyugdíjazásukkor, amelyre többnyire még teljes szellemi kapacitásuk birtokában csak a nálunk még mindig fennálló (ezen a területen különösen érthetetlen és ésszerűtlen) kor szerinti diszkrimináció kényszeríti őket, *semmiféle végkielégítést* sem kapnak. Ellentétben a közszolgálat néhány más területén, illetve a versenyszférában a hasonló vagy inkább jóval alacsonyabb képzettségű vezető beosztásúakkal, akik igen jelentős összegű végkielégítésben részesülhetnek.

(b) A másodiknak említett szempont, illetve tény pedig arról szól, hogy – ellentétben a más területen dolgozó közalkalmazottak és köztisztviselők, illetve az üzleti szférában alkalmazott munkavállalók túlnyomó többségével – az MTA akadémikus tagjai (és doktorai között is igen sokan) *nyugdíjba vonulásukkor nem szüntetik be szakmai tevékenységüket* (képletesen szólva: „nem teszik le a tollat”). Szinte kivétel nélkül valamilyen nyien mindaddig, amíg egészségi állapotuk azt engedi, **életük végéig folytatják tudományos munkásságukat**, a kutatást és az utánpótlás oktatását is. (Az akadémikusok temetésekor elhangzó nekrológok visszatérő eleme, hogy az elhunyt élete végéig aktív maradt a tudományos életben.)

Az akadémiai tiszteletdíj (és legalábbis a doktorok egy része esetében a doktori tiszteletdíj is) voltaképpen a nyugdíjazást követően is végzett tudományos és oktatási, tudományos szervezési, különféle bizottsági és szakértői, véleményező és egyéb *tevékenységeknek a honorálásaként* is értelmezendő. Ezekért ugyanis nem jár külön fizetés – ellentétben pl. az állam vagy a magánvállalatok számára végzett szakértői tevékenységgel, bankok és

nagyvállalatok igazgatóságában vagy felügyelőbizottságában vállalt tagsággal stb.

Egyébként is jelentős és a külföldi esetekkel összehasonlítva is indokolatlanul nagy jövedelemkülönbségek alakultak ki hazánkban az elmúlt két évtizedben az üzleti és bankszférában tevékenykedő és a tudományos és oktatási pályán dolgozó, hasonló képzettségű szakemberek között. Az előbbiek körében még egy-egy osztályvezetőnek a jövedelme is toronymagasan áll az akadémiai tiszteletdíj fölött. Érdemes és tanulságos lenne a vonatkozó jövedelemosztásról elemzést készíteni. Egy ilyen elemzés egyszerűsmind a mai jövedelmi viszonyok oldaláról is magyarázhatná tudományos kutatóink és egyetemi oktatóink, különösen a fiatal tehetségek egy része külföldre távozásának indítékát.

Következésképpen, az akadémiai tiszteletdíj – e második szempont, illetve tény alapján – az egész életműért és a tovább folytatott magas színvonalú tudományos tevékenységért járó honorárium. (Az akadémiai életmű honorálása hasonlítható „a nemzet művésze”, illetve „a nemzet sportolója” címek és járadékok esetéhez, de a szakmai tevékenység folytatása még azok kritériumaihoz képest is többet.)

Más kérdés persze az, hogy mind az akadémikusok, mind pedig, és különösen a doktorok között, kik azok, akik valóban rászolgálnak az életük végéig járandó tiszteletdíjra, és kik azok, akik már vagy átmenetileg nem. Azok esetében például, akik egy igen jól jövedelmező állás vagy vállalkozás érdekében felhagynak tudományos és oktatási tevékenységükkel (legyenek azok akadémikusok vagy doktorok), a szóban forgó tiszteletdíjnak életük végéig való folyósítása aligha indokolt.

Mindezek figyelembe vétele mellett is felvethető és megvitatandó az a kérdés, hogy mi lehet a **tiszteletdíjak jövőbeli sorsa és nagyságuk alakulása**.

Nyilvánvaló, hogy amilyen mértékben a hazai egyetemi tanári és kutatói fizetések felzárkóznak a hasonló kvalitásúak köztisztviselői fizetéséhez és az üzleti szférában alkalmazottak jövedelméhez, és amennyiben már ez válik a később nyugdíjba vonulók nyugdíj-megállapításának alapjává, úgy az első szempontra hivatkozás az akadémikusok és akadémiai doktorok ifjabb generációja esetében fokozatosan elveszíti relevanciáját. A megoldás tehát ebből a szempontból a piaccsodásokra jellemző utat mutatja már a nem távoli jövőben is.

Némileg más a helyzet az „életfogytiglan” folytatott tudományos tevékenységgel. Még a jelenlegi ifjabb tudósgeneráció esetében sem várható, hogy az ingyen végzett különféle akadémiai tevékenységet a közeli jövőben a „piac” majd megfelelően honorálni fogja. (Hiszen még az egyetemi fizetett óradíjak is csak egy átlagos szakmunkás órabérének felelnek meg! A tudományos cikkek esetében pedig többnyire honorárium sem jár, sőt a tudományos szakkönyvekért és tankönyvekért is csak ritkán, és akkor is – összehasonlítva például a kormányzat számára készített egy-egy rövid szakértői tanulmányával – aránytalanul csekély összegben.) Vajon a piac működése majd gondoskodik a hazai szellemi tőke fejlesztése szempontjából jelentős, de nem honorált vagy alulfizetett tevékenységek megfelelő pótlásáról?!

(6) *Az Akadémia és az egyetemek közötti együttműködés kérdése*

Mínt hogy az Akadémia az egész hazai tudományos élet gondozására és fejlesztésére hi-

vatott, és elnökének parlamenti jelentése is ennek megfelelően készül, miközben a tudományos kutatások nagy része a tudományegyetemeken (és néhány más felsőoktatási intézménynél is) folyik, az eddigienél is rendezettebb és hatékonyabb formában kellene biztosítani az együttműködést, az Akadémia testületének és tagjainak, valamint saját kutatóintézeteinek az egyetemekhez fűződő kapcsolatát és a felsőoktatásban játszott szerepét. Az MTA *felelőssége és hatásköre* nem korlátozódhat (következésképpen osztályainak kompetenciája sem) csupán az akadémiai intézetek és az Akadémia által támogatott egyetemi kutatóhelyek tevékenységének elősegítésére és felügyeletére! *Az egyetemi autonómia elvének tiszteletben tartása mellett* hatáskörének ki kell terjednie általában is az egyetemekre, és pedig nemcsak mint fontos kutatóhelyekre, hanem mint a tudósutánpótlás forrásaira és a doktorképzés bázisaira is. Sőt, az Akadémiának szükség szerint fel kell lépnie az egyetemek mint tudományos kutatóhelyek és tudósutánpótlást biztosító intézmények érdekeinek védelmében is.

A közös érdekek tényéből is következik, hogy az Akadémiának kezdeményeznie kellene a *kor szerinti diszkrimináció megszüntetését* a felsőoktatás, a tudásátadás és tudományos tevékenységek terén. A 70 éves korhatár alkalmazása nemcsak az Akadémia testületeinek munkájában jelenthet zavaró tényezőt. Ennél is kedvezőtlenebb az a hatása, hogy a felsőoktatási akkreditáció vonatkozó szabályai a még fizikailag és szellemileg tökéletesen ép és aktív tanárok igen jelentős számát zárják ki a „vezető oktatói” tevékenységből, és számos jól működő doktori iskolát fosztanak meg szellemi vezetőjéértől. Holott a tudásnak és tapasztalatnak a korral együtt növekvő felhalmozódása közismert eviden-

cia. Ha már oly gyakran amerikai példákrol esik szó, akkor éppen ezen a téren kellene az ottani gyakorlatot és törvényi rendet átvenni, vagyis a diszkriminációnak ezt a fajtáját is eltörölni, és nem általában, hanem kortól függetlenül *egyéneként* ítélni azt meg, hogy ki mennyire felel meg az oktatás és tudományos munka követelményeinek.

Indokolt lenne továbbá megvizsgálni, hogy a meglévő áttételes kapcsolatokon túl (mint amilyen a Rektori Értekezlet vagy a Felsőoktatási Tanács) hogyan lehetne *megfelelő mechanizmust* kialakítani abból a célból, hogy az MTA, illetve annak egyes osztályai az egyetemi kutatások és oktatás vonatkozásában is betölthessék – az egyetemek autonómiájának sérelme nélkül! – azt a szerepet, amely a vonatkozó hazai tudományok fejlődése és fejlesztése terén reájuk hárul. (Mint-hogy ez végső soron az egyetemeknek is az érdekük, és minősítésükkel, illetve akkreditációjukkal is kapcsolatos lehet, akár még egyedi kétoldalú megállapodások is megoldást jelenthetnek, esetleg a „támogatott kutatóhelyekkel” összekapcsolt együttműködési programokként, amelyekben az adott egyetem, annak diszciplináris részlegei és az érintett osztály egyezik meg az együttműködés mikéntjében.)

Az egyetemekkel való kapcsolat tekintetében is, de még inkább és általában a *tudósutánpótlás* biztosítása szempontjából rendkívül fontos kérdés az egyetemeken folyó **doktori (PhD-) képzés** ügye. A jelenlegi doktori (PhD-) képzés *nemigen* képes megfelelően betölteni a tudományos utánpótlás biztosításának feladatát, és (legalábbis egyelőre) nem hozott a korábbi kandidátusi fokozatát meghaladó színvonalat sem.

Helyes és kívánatos irány, illetve követelmény lenne, ha a PhD-programok, illetve

doktori iskolák – ahol csak lehetséges – az egyetemi és intézeti szféra szoros *együtműködésén* alapuló közös vállalkozásai lennének, és e feltétel figyelembevételével nyernének akkreditációt – akár egyetemi tanszékek, akár akadémiai vagy más kutatóintézetek adják is azok egyikének vagy másikának a bázisát és vezetőjét. Ez egyszersmind a „belterjesség” veszélyét is csökkentené (amely – sajnos – az egyetemi doktori eljárásra vonatkozó egyes előírásokból nagyon is következik).

Az MTA, illetve osztályai működésében *intézményesített helyet* kellene biztosítani a tudósutánpótlás és így a doktori képzés ügyének, illetve ügyeivel foglalkozásnak is.

Hamarosan felduzzad azoknak a PhD-fokozattal bírónak, köztük a korábbi kandidátusoknál jóval fiatalabb és gyakorlatban tapasztalatlanabb fokozatosoknak a száma, akik az MTA „köztestületi tagjává” is válhatnak és akár a közgyűlés „doktorképviselőivé” is, hasonlóan az akadémiai doktorokhoz. Ezért legalábbis mint *irányelvet* kellene (a sokat emlegetett „tudós életpálya-modell” egyes szakaszainak világos megkülönböztetése szerint is) leszögezni (vagy talán egy belső ügyrendi előírással szabályozni), hogy „közgyűlési doktorképviselők” – a fogalom eredeti értelmének megfelelően – általában (vagyis kellően indokolt ritka kivételektől eltekintve) csak akadémiai doktori fokozattal, illetve címmel rendelkezők lehetnek.

(7) A közvélemény és a média tájékoztatásának kérdése

Mint-hogy az Akadémia és tagjai elleni támadások nagyrészt tájékoztatásból erednek, és megtevesztő hatásuk is csak a közvéleményre kellő tájékozottságának a hiánya mellett érvényesülhet, nyilvánvalóan többet kell tenni az MTA és tagjai tevékenységéről szóló, a

médián keresztül történő rendszeres és megfelelő tájékoztatás javítása terén.

Az új tudományos eredményekről szóló **tájékoztatás** rendszeressé tétele csak oly módon biztosítható, ha az osztályok és azok bizottságai egyfelől „menetközben” és automatikusan (vagyis nem csak időközönként) tájékoztatást kapnak tagjaiktól minden újabb és jelentősebb alkotásról (legyen az találmány, új felfedezés vagy eljárás, illetve tudományos monográfia, nagyobb „horderejű” szakkönyv és tankönyv stb.). Másfelől pedig, ha hasonlóképpen automatikusan továbbítják azt egy központi nyilvántartás számára, amelyet a Kommunikációs Titkárság fel tud használni.

Megfontolásra ajánlható egy olyan **állandó rovatnak** a bevezetése a *Magyar Tudomány* kiadványban, amely – a könyvrecenziók és a beérkezett könyvekről adott tájékoztatás mellett, azokat kiegészítve – rendszeresen közölné a különféle tudományterületeken megjelent és az MTA tagjai, valamint az akadémiai doktorképviselők által írt új tudományos könyvek (nem utolsósorban az idegen nyelvű, illetve külföldön publikált művek) és jelentős felfedezések, újítások listáját. Ehhez az információt a szerkesztőség az osztályoktól kaphatná meg központi utasításra. (Egy ilyen lista persze kiegészülhetne más szerzők jelentősebb publikációinak felsorolásával is, és mert mind az előbbi, mind az utóbbi egyszersmind „reklámnak” is számít, talán az érintett kiadványok némi pénzügyi támogatásra is hajlandók lennének.) Ugyanebben a rovatban megkülönböztetve vagy időnként más módon e folyóirat *különjegyzékben* közölhetné az idős, már nyugdíjas akadémikusok újabb publikációira, tudományos eredményeire, valamint aktivitásukat bizonyító egyéb tevékenységükre vonatkozó adatokat.

Ezenfelül talán érdemes lenne a *Magyar Tudományban* egy olyan, ugyancsak tájékoztató jellegű **cikksorozat**ot is megindítani, amely – túlmenően az időnként az egyes osztályok saját magukat bemutató cikksorozatján – foglalkozna az Akadémia egészének múltjával, működésének korábbi szabályozásával, társadalmi szerepével, az államhoz, illetve a hatalomhoz való viszonyával stb. Sőt, kitérne az akadémikusok második világháború előtti korszakokban élvezett anyagi és erkölcsi megbecsülésének, jövedelmi helyzetének és életviszonyainak kérdésére, valamint a jelenlegieknek más országokéval való összehasonlítására is.

Összefoglaló és határozati javaslatok

- (1) Meg kell őrizni a Magyar Tudományos Akadémiának mint autonóm, önkormányzati elv szerint működő nemzeti intézménynek
  - a köztestületi szervezetét, a doktorképviselőket is felölelő közgyűlésnek, a tanácskozási jogúakkal kibővített tudományos osztályoknak és a tudományos kutatók sokaságát átfogó bizottságaiknak a rendszerét,
  - közfeladataival együtt járó jogait és saját vagyont, az állami költségvetésből történő pénzügyi támogatását, valamint
  - az Országgyűlés irányában felelősséggel tartozását.
- (2) Fenn kell tartani, és hatékonyan kell működtetni az MTA kutatóintézeti hálózatát,
  - annak a köztestületi résztől megkülönböztetett irányítási apparátusával,
  - a köztestületek szakmai ellenőrzése alatt és
  - az intézeteknek az egyetemekkel való mind szorosabb együttműködése mellett.
- (3) Értelemszerűen el kell választani (illetve az Akadémia működésén belül össze kell

egyeztetni) egyfelől a köztisztviselési munka terén alkalmazandó arányos és demokratikus képviselő elvét, és másfelől a tudományos minősítések rendszerében érvényesítendő teljesítményi elvet, a tudományos teljesítményen alapuló tekintélyelvűséget. A köztisztviselési döntéshozatal demokratizálódását fokozni kell, és a választott képviselők és tisztségviselők feladatait, felelősségét pontosítani szükséges.

(4) Továbbra is biztosítani kell az Akadémia meghatározó szerepét a tudományos minősítésekben, és fenn kell tartani az akadémiai doktorátus intézményét mint az egyetemi tanári kinevezések megfelelő követelményeit biztosító és mint az akadémiai tagságra jelölésekhez való kiválasztást segítő rendszert.

(5) Tovább kell fejleszteni az MTA és az egyetemek közötti együttműködést, szerves kapcsolatot biztosítva az egyetemi tanszékek és az akadémiai kutatóintézetek között, és ez utóbbiakat fokozottan bevonva a doktori képzésbe, valamint erősítve az Akadémia osztályainak, illetve bizottságaiknak szerepét és felelősségét az egyetemeken folyó kutatások és doktori képzés érdekében.

(6) Meg kell őrizni az akadémiai és a doktori tiszteletdíjak rendszerét, és törvényileg rendezni szükséges azok összegét, illetve nagyságának (a mindenkori kormányzat költségvetési politikájától és jóindulatától kevésbé függő) meghatározhatóságát

- nemcsak az elismert érdemek honorálásának és
- a már nyugdíjas vagy a közeljövőben nyugdíjba vonuló akadémikusok és doktorok anyagi helyzetének, hanem
- általában az élethosszig tartó tudományos tevékenység indokolt díjazásának és
- a tudományos munkára ösztönzés céljának is a figyelembevétele alapján, valamint

- a tudományos életpálya vonzerejének növelése céljából és a tudományos kutatók itthon maradásának, illetve hazatérésének ösztönzésére.

Ez természetesen megkívánja a tiszteletdíjak mértékének a jövedelmi viszonyok jövőbeli alakulásához igazodó későbbi változására vonatkozó szabályozást, valamint a tiszteletdíj kifizetésének (az egészségi állapotuk által nem gátolt tudósok esetében) az elsősorban tudományos tevékenység folytatására vonatkozó kötelezettség teljesítésétől való függővé tételét.

(7) Ez utóbbira való tekintettel is, de a köztisztviselési munka hatékonyságának fokozása céljából is az eddiginél konkrétabban és pontosabban meg kell határozni az Akadémia tagjainak és doktorainak, illetve doktori képviselőinek a jogait és kötelezettségeit, és az Akadémián belül el kell törölni a hetvenéves korhatárt, egyszersmind kezdeményezve a törvényhozók irányában az oktatás és tudományos munka szellemi irányítása terén a kor szerinti diszkrimináció megszüntetését.

(8) A közvélemény és a politika jobb informálása céljából az Akadémia saját folyóiratában, a *Magyar Tudomány* folyóiratban rendszeresen és az eddiginél átfogóbb, szélesebb körűen tájékoztatást kell adni (az osztályok és bizottságaik jelzései alapján) az akadémikusok (esetleg külön a nyugdíjasok) újabb tudományos eredményeiről, publikációiról, gyakorlatban alkalmazott újításairól és szakmai tanácsairól. Célszerű lenne egy cikksorozatot is indítani az MTA múltjáról és tagjainak múltbeli anyagi helyzetéről is.

IRODALOM

Kónya Sándor (1994): „... Magyar Akadémia álltassék fel...”. *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990*. MTA Könyvtára, Budapest

A GLOBALIZÁCIÓ ÉRTELMEZÉSÉNEK MÓDSZERTANI ÉS ELMÉLETI KÉRDÉSEI

Lévai Imre

a közgazdaság-tudomány kandidátusa
MTA Politikai Tudományok Intézete
levai@mtapti.hu

I. 1. A globalizáció kutatása nemcsak a hazai, hanem az egész nemzetközi tudományos közösséget komoly *módszertani* probléma elé állította. A világrendszer egészére és részeire, strukturális és funkcionális alrendszereire nézve olyan komplex mintákról és folyamatokról, azaz *rendszer- és alrendszerszintű nemlineáris dinamikáról* van szó ugyanis, amelye(ke)t a hagyományos társadalomtudományi szakterületek bevett tárgyalási és elemzési módja nem, vagy csak igen korlátozott mértékben és szinten képes megragadni, csupán a különböző szimptomák vagy – jobb esetben – a teljes szindróma leírására vállalkozván. A főadat nehézsége nem (csak) abban áll, hogy a szóban forgó rendszerek az emberi társadalom, az intelligens civilizáció ez idő és ismereteink szerint legnagyobb életadó és lakható, illetve legátfogóbb egységei, hanem alapvetően és elsősorban abban, hogy szerkezetük és működésük többszörös kölcsönviszonyok és hatások által determinált. (Vö.: pl.: Bar-Yam, 1997, 782–825.; Csányi, 1988, 214–217., 220–229.; Laszlo, 1973, 1983, 1991, 2001) A látszólag szabályszerűtlenül és rendezetlenül, azaz kaotikusan viselkedő determinisztikus rendszerek leírására és értelmezésére irányuló törekvésből született meg végül a „káoszelméletnek” nevezett matematikai-logikai konstrukció,

ami azután számos félreértésre adott okot. Nemcsak a szóban forgó rendszerek nagysága és bonyolultsága okozza tehát a nehézséget, hanem azok rendkívül változékony és összetett viselkedése intézi a legfőbb kihívást a társadalomkutató számára.

I. 2. Természetesen így volt ez a modern világrendszer kialakulásának kezdete óta. Tudósok hada ostromolta a hektikus társadalmi változások által fölvetett alapkérdéseket, az egyidejűleg rohamosan integrálódó és differenciálódó emberi közösségek különös magatartásmintái mögött meghúzódó viszonyrendszerek szerkezetének és működésének általános vonásait. *William Petty* korától kezdve *Karl Marx* idején át napjaink számtalan neves és névtelen antiglobalistájáig (eufemisztikusan: „globalizációkritikusáig”) vagy éppen az ugyancsak nem csekély számú globalistájáig („globalizációbarátjáig”) becsületes kutatók tömege kereste/keresi az emberi társadalom és annak legátfogóbb egysége, a világrendszer elemzésének legalkalmasabb útjait és módjait. Modern korunkban éppen a globalizáció mozgatta gyorsuló műszaki-tudományos (mindenekelőtt az informatikai) fejlődés adja kezünkbe a kor legmodernebbnek és leghatékonyabbnak tűnő eszközt: a komplex (nemlineáris dinamikusan) rendszerek